

Fenomén slovenských opatrovateliek v zahraničí

Rozhovor s Martinou Wilsch

The phenomenon of Slovak care workers abroad
Interview with Martina Wilsch

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.06

Katarína Baračková

Kontakt / Contact

Mgr. Katarína Baračková, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava 1, Slovenská republika,
e-mail: katarina.barackova@savba.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1243-9646>

Ako citovať / How to cite

Baračková, K. (2023). Fenomén slovenských opatrovateliek v zahraničí. Rozhovor s Martinou Wilsch. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 81-88. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.06>

Mgr. Martina Wilsch, PhD. pôsobí ako vedecká pracovníčka na Ústave etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i. v Bratislave. Svoju vedeckú kariéru začala doktorandským štúdiom v roku 2005 na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Martina Wilsch sa venuje témam, ktoré súvisia s migráciou, rodovou rovnosťou, integráciou a transnacionálnymi praktikami starostlivosti. Zúčastnila sa zahraničného pobytu v The Centre for Mobilities Research (CeMoRe) na Lancaster University v Anglicku a medzinárodného doktorandského kurzu venovaného rodovým súvislostiam migrácie v Division of Migration, Ethnicity and Society (REMESO) na Linköping University vo Švédsku. Spolupracovala s Inštitútom pre verejné otázky, Nadáciou otvorenej spoločnosti, mimovládnu neziskovou organizáciou Občan, demokracia a zodpovednosť, UNHCR, Migration Policy Group v Bruseli a International Centre for Migration Policy Development vo Viedni. K jej posledným publikáciám patrí štúdia Cezhraničná cirkulácia slovenských opatrovateliek v Rakúsku počas pandémie na pozadí krízy starostlivosti (Wilsch, 2023), Confronted with COVID-19: Migrant live-in care during the pandemic (Leiblfinger, Prieler, Rogoz, Sekulová, 2021) a kapitola Labour Mobility from Eastern European Welfare States: Zooming in on Romania and Slovakia (Rogoz,

Sekulová, 2021). V roku 2019 vydala v spoluautorstve s Miloslavom Bahnom monografiu venovanú slovenským opatrovatelkám pracujúcim v Rakúsku (Bahna, Sekulová, 2019). V súčasnosti sa venuje úlohe živého dedičstva pri integrácii do spoločnosti a potrebe jeho ochrany u komunít vysídlených pred vojnou na Ukrajine a transnacionálnym praktickým starostlivosť v rodinách migrantov.

Vo všeobecnosti by som sa Ťa chcela spýtať, kde začalo Tvoje odborné smerovanie k téme migrácií a ako si sa ku skúmaniu tejto problematiky dostala?

Môj záujem o tému migrácie siaha približne do rokov 2008 – 2009, keď som bola doktorandkou na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie v Bratislave a mojou témou boli antropologické súvislosti turizmu. V tom čase som pracovala aj ako výskumníčka v Inštitúte pre verejné otázky, kde som sa venovala aplikovanému výskumu, ktorý sledoval rôzne súvislosti života žien a zaujímala ma životná a pracovná situácia žien v turistickom regióne. Mojou výskumnou partnerkou sa stala práve žena, ktorá pracovala ako opatrovatelka v Rakúsku a prvýkrát som sa vtedy stretla s týmto fenoménom. Veľmi ma to zasiahlo a prišlo mi to mimoriadne spoločensky dôležité a zaujímavé. Prihlásila som sa aj na jeden doktorandský kurz o rodových aspektoch migrácie v Centre pre výskum migrácie, etnicity a spoločnosti REMESO, vo švédskom Norrköpingu. Po absolvovaní tohto kurzu som bola celkom presvedčená, že otázky migrácie a rodu sú dôležitou témou, ktorej sa treba venovať a zároveň som si zmenila tému doktorandského štúdia. Aj v rámci svojich aplikovaných výskumov v neziskovom sektore som sa začala viac zaoberať rôznymi otázkami spojenými s migráciou a integráciou migrantov na Slovensku.

Takže výsledkom bola doktorandská práca.

Áno, výsledkom bola doktorandská práca o transnacionálnej migrácii slovenských opatrovateliek, ktoré pracujú v Rakúsku. Ale okrem toho som sa začala intenzívnejšie venovať aj rôznym aplikovaným výskumom, ktoré si všímali migráciu a integráciu migrantov a utečencov v kontexte Slovenska. Konkrétne, realizovali sme prípadové štúdie o situácii vybraných typov migrantov a utečencov alebo vybraných národností, alebo sme realizovali ďalšie aplikované výskumy, ktoré, napríklad, sledovali ekonomickú participáciu migrantov, integráciu utečencov, ale aj špecifické výskumy, ktoré sledovali rodové a rodinné súvislosti migrácie.

Spomenula si, že Tvoja práca sa venovala skúmaniu fenoménu slovenských opatrovateliek v zahraničí. Povieš mi, prosím, o tomto výskume viac? Ako prebiehal, aká bola metodológia a jeho výsledky?

Na začiatku, keď som prvýkrát pristúpila ku skúmaniu tejto témy, rozhodla som sa pre kvalitatívne výskumné metódy, pološtruktúrované rozhovory so samotnými opatrovatelkami, ich manželmi a partnermi alebo príbuznými, mnohokrát opakované. Realizovala som aj zúčastnené pozorovanie. Bol to môj prvý kontakt s touto témou v danom čase. Neskôr som zakomponovala ďalšie výskumné metódy a inú metodológiu, napríklad opakované výskumné rozhovory po 5 a 10 rokoch s tými istými výskumnými partnerkami s cieľom mapovať dlhodobé vplyvy tejto práce na životné trajektórie opatrovateliek, či komparatívny výskum mapujúci reflexiu inštitucionálnych systémov na migráciu opatrovateliek v krajinách ich pôvodu. Na začiatku, paradoxne, takmer každý poznal nejakú opatrovatelku, ktorá odchádzala za prácou do Rakúska, ale o tejto práci a jej transnaci-

onálnych súvislostiach sa stále vedelo pomerne málo. Cez štúdium odbornej literatúry, ktorá sa venovala platenej práci v domácnostiach, teoreticky uchopovala fenomén reťazenia starostlivosti a podobne, som vlastne pristúpila ku skúmaniu problematiky aj ja. Zaujímali ma hlavne dve roviny. Prvou boli pracovné podmienky a vôbec to, akým spôsobom opatrovatel'ky pracujú a čo podstupujú v práci, alebo aké sú špecifiká tejto práce, kde sa stiera hranica medzi verejným a súkromným. Lebo opatrovatel'ky pracujú v rodinách, kde sa od nich očakáva, že okrem poskytovania platenej starostlivosti sa budú aj citovo angažovať, že budú v úvodzovkách členkami rodiny. Zároveň je ale ich vzťah so zamestnávateľskými rodinami trhový. Keďže sú v pozícii pracovníčok a majú obmedzené rozhodovacie právomoci, tento vzťah je mocensky asymetrický. Zaujímavé je aj to, že v čase, keď som sa začala touto problematikou zaoberať, teda od prelomu rokov 2008 – 2009, záujem o túto prácu bol viditeľne na vzostupe a táto práca ešte len prechádzala legalizáciou. Od deväťdesiatych rokov až do januára 2008 bola vlastne nelegálna, takže opatrovatel'ky pracovali v akoby sivej zóne ekonomiky, čo má teda veľmi veľa širších súvislostí a dopadov práve na pracovné podmienky a ich možnosti. Od prvého januára 2008 slovenské opatrovatel'ky pracujú na základe živnostenského oprávnenia, platia si odvody, platia dane, majú určitú ochranu a určité nároky, ale nie dostatočné na to, aby nevznikali trecie plochy a nedochádzalo k mnohonásobnému zneužívaniu a ich znevýhodňovaniu. Čiže, ich pracovné podmienky a tento balík bola jedna strana toho, čomu som sa venovala, a na druhej strane ma veľmi zaujímalo to, čo so sebou ako keby prinášajú domov na Slovensko v zmysle sociálnych remitencií, remitencií rodovej rovnosti, akým spôsobom sa mení reflexia ich rodovej identity na základe ich pracovnej skúsenosti a či nejakým spôsobom reflektujú aj zmeny v rodine, zmeny rodinných vzťahov, určité dopady a dôsledky. Širšej manželskej či partnerskej dynamike som sa nevenovala – v tomto prípade by bolo potrebné do výskumu zahrnúť aj manžela/partnera a širšiu výskumnú vzorku. Všímala som si hlavne reflexiu z perspektívy žien. Samostatnú pozornosť som venovala ženám, ktoré sú matkami maloletých alebo školopovinných detí. Zaujímalo ma, napríklad, akým spôsobom je v rodine zabezpečovaná starostlivosť v prípade absencie žien a taktiež, ako je to v prípade starších dospelých a iných členov domácnosti, ktorí potrebujú starostlivosť. Na danú tému som sa odvtedy pozerala aj z ďalších uhlov, ale to možno vyplynie neskôr v rozhovore.

So ženami, ktoré odišli do zahraničia za prácou ako opatrovatel'ky, si teda robila rôzne rozhovory. Ako samotné slovenské opatrovatel'ky reflektujú ich migráciu do zahraničia? S akými názormi, postojmi a reflexiami si sa stretla?

Keďže tejto problematike sa venujem už pomerne dlho, ako som spomínala, celá táto oblasť prechádza určitými formálnymi, ale aj spoločenskými zmenami. V tejto súvislosti sa mi žiada povedať, že v minulosti, okolo roku 2011, keď som realizovala hlavný korpus mojich výskumných rozhovorov, bola situácia iná než, napríklad, dnes. Iné je to predovšetkým v tom, že práve v období okolo roku 2011, 2012 tento typ práce zažíval naozaj pomerne veľký boom, vzostup. Čísla narastali prudko v zmysle, že narastal počet žien, ktoré túto prácu chceli robiť, práve kvôli tomu, že bola pre ne pomerne ľahko dostupná. Pretože pracovať v Rakúsku ako opatrovatel'ka vyžadovalo rekvalifikačný opatrovateľský kurz a základnú znalosť nemeckého jazyka. Keďže stúpala dopyt po tejto práci, ženy mali pomerne veľkú istotu, že si nájdu zamestnanie a aj odmena bola pre mnohé ženy, najmä tie, ktoré pracujú, a ktoré teda žili v menej rozvinutých lokalitách, ekonomicky depri-

vovaných regiónoch, pomerne atraktívna. To sa už postupne mení. Od roku 2016 sme svedkami toho, že záujem o prácu opatrovateliek v Rakúsku prudko klesá. Minulý rok to bolo už iba približne 15 tisíc opatrovateliek, kým v čase boomu pravidelne dochádzalo zo Slovenska do Rakúska za touto prácou až takmer 40 tisíc žien. Navyše tu musím zdôrazniť, že výskum ukázal ako veľmi dôležitý faktor možnosť zosúladiť rodinný a pracovný život, a teda dvoj- až trojtýždňové dochádzanie, pretože opatrovatelky trávajú dva týždne v práci a následne na dva týždne ostávajú doma. Čiže, vráťme sa k tvojej otázke. Tie reflexie boli naozaj veľmi rôznorodé, do značnej miery záviseli od veku opatrovatelky, od jej záväzkov v oblasti starostlivosti a veku detí na Slovensku a sčasti aj od obdobia, keď som vlastne ten výskum realizovala. Treba totiž povedať, že pre mnohé ženy táto práca znamená aj istú sebarealizáciu. Viacero mojich informátoriek malo skúsenosť, že boli dlhodobo na materskej dovolenke, nezarábali veľa, pracovali na miestach s nízkou mierou stability a istoty a práca v Rakúsku vlastne pre ne znamenala určitú emancipáciu. Naučili sa jazyk, mali konečne vlastné financie a mohli sa slobodnejšie rozhodovať o vlastnom živote. Mala som však aj informátorky, ktoré sa v pred dôchodkovom veku rozhodli ukončiť nefunkčné manželstvo aj vďaka tomu, že získali vlastnú nezávislosť. No pre mnohé ženy práca v Rakúsku nie je dobrovoľnou voľbou, ale skôr riešením problematickej ekonomickej situácie. Veľmi pekne to ilustruje na kvantitatívnych údajoch sociológ Miloslav Bahna, s ktorým som tiež spolupracovala (Bahna, Sekulová, 2019). V prípade slovenských opatrovateliek v Rakúsku sa táto práca postupne stáva skôr otázkou ekonomickej nevyhnutnosti. Pre mnohé ženy to nie je voľba, ale jednoducho jedno z mála riešení, ako ekonomicky zabezpečiť svoju rodinu. Pomerne veľké zastúpenie medzi opatrovatelkami majú rozvedené ženy, prípadne vdovy – samoživiteľky. Mnoho opatrovateliek je už aktuálne na dôchodku, ale dôchodok, ktorý im bol priznaný na základe odpracovaných rokov, je taký nízky, že subjektívne majú pocit, že si potrebujú privyrábať. Pre mnohé moje výskumné partnerky je táto práca vyhovujúca a sú v nej, dá sa povedať, spokojné, ale pre mnohé, naopak, nie, práve vinou množstva znevýhodnení a toho, že nie všetky rodiny klientov im vedia ponúknuť dôstojné pracovné podmienky, napríklad samostatnú izbu, kde môžu spať, voľno, odpočinok na psychohygienu, dve hodiny oddychu počas dňa, na ktoré majú mať nárok, ale nie každá zamestnávateľská rodina im to umožňuje, či prístup k strave, ktorá by vyhovovala potrebám opatrovateliek. Často nastávajú situácie, keď sú v práci zneužívané. Pokiaľ, napríklad, domácnosť tvorí manželský pár, a opatrovatelka sa má starať len o jednu osobu, ale de facto je veľmi ťažké určiť hranicu, do akej miery ide o starostlivosť o domácnosť opatrovanej osoby a kedy už je to niekto ďalší, kto s nimi býva, čiže opatrovatelky mnohokrát varia pre viac ľudí, ako by mali, upratujú pre viac osôb, ako by mali, čiže ich práca býva zneužívaná.

Ešte by som sa vrátila k zmene po roku 2016, kde si spomínala, že prudko klesla tendencia slovenských žien odchádzať za prácou do zahraničia. Je na to aj nejaký dôvod? Alebo na základe akých faktorov reflektuješ túto zmenu?

Dôvodov je viacero. Jedným z nich je aj zlepšovanie ekonomickej situácie na Slovensku. Jednak pribúdajú možnosti zamestnať sa doma na Slovensku, a jednak narastajú priemerné mzdy v slovenskom národnom hospodárstve. Zároveň si myslím, že mnoho žien zvažuje aj sociálnu náročnosť tejto práce. Nie každému vyhovuje dochádzanie a absencia od vlastnej rodiny na Slovensku. Najmä pre matky menších detí býva veľmi náročné odchádzať. V mojom výskume to prežívali ako veľmi stresujúce. Čiže, mnohé ženy určite

zohľadňujú aj tento aspekt, ale ja osobne sa prikláňam k tomu, že najväčší vplyv predstavujú možnosti zamestnať sa na Slovensku. Zároveň si myslím, že k tomuto poklesu prispela aj pandemická skúsenosť. Od jesene 2022 do marca 2023 som realizovala kvalitatívny výskum (Wilsch, 2023), ktorý mapoval dôsledky pandémie na život a prácu slovenských opatrovateliek a mojou ambíciou sčasti bolo zistiť isté špecifické pandemické súvislosti, ale aj aktualizovať niektoré súvislosti, ktoré s touto prácou súvisia a sledovať pokles záujmu. Z tohto výskumu jednoznačne vyplýva, že mnoho opatrovateliek muselo nejakým spôsobom zmeniť svoje životné trajektórie a rakúsku živnosť na opatrovanie dočasne prerušili alebo odišli a už sa do Rakúska jednoducho nechceli vrátiť. Pandémia celkom určite akcelerovala znižovanie ich záujmu, no uvedený pokles má naozaj širšie súvislosti.

Predtým si hovorila, že odchod slovenských opatrovateliek do zahraničia má vplyv aj na ich osobný život. Aké sú dopady alebo dôsledky tejto práce v zahraničí na ich individuálny život?

Mňa osobne najviac fascinuje, že rodiny žijú v transnacionálnej podobe. Niekedy dlhodobo fungujú spôsobom, keď členovia a členky domácnosti nie sú fyzicky pospolu, sú v rôznych krajinách, ale rodina sa tejto situácii prispôsobila a funguje napriek oddeleniu a hraniciam. Týka sa to, samozrejme, nielen slovenských opatrovateliek, ale aj iných typov migrantov, či už vnútroštátnych, alebo iným spôsobom mobilných ľudí, týždňovkárov či kamionistov, ktorí chodia za prácou do Európy. Situácia slovenských opatrovateliek a ich rodín je však špecifická v tom zmysle, že kultúrny kód a kultúrne normy na Slovensku očakávajú, že ženy budú zodpovedné primárne za starostlivosť o rodinu a domácnosť, a práve ony odchádzajú. Pokiaľ ide o dôsledky, vynára sa veľa zaujímavých dimenzií. Z mojich výskumov sa ukazuje, že rodiny nejakým spôsobom mobilizujú svoje kapacity a dokážu nájsť efektívny spôsob, ako takto dlhodobo fungovať. Tým, že opatrovatelky sú v práci dva týždne, majú dva týždne čas byť doma, a to im umožňuje pomerne efektívne zosúlaďovať prácu a rodinu. Keď si sa pýtala na nejaké konkrétne dopady, určite by som si netrúfla povedať, že táto práca nejakým spôsobom prispieva k rozvodovosti, čo je častý mýtus. Práve náročnosť tejto situácie môže akcelerovať alebo dať do popredia partnerské či rodinné problémy, ktoré existovali už pred touto skúsenosťou. Vidím však aj veľa pozitívnych dopadov. Ženy vďaka práci opatrovatelky boli schopné zabezpečiť seba a svoju rodinu. Ako som spomínala, mnohé z nich sú matky samoživiteľky, rozvedené matky alebo vdovy. Prostredníctvom tejto práce, a tiež vďaka možnosti poberať rodinné prídavky, im táto práca umožnila postarať sa o rodinu a jej základné potreby, deti mohli študovať. Opatrovateľky však opisovali aj zhoršenie vzťahov vinou ich absencie v rodine. Je to rôznorodé a subjektívne, dopady tejto práce reflektovali opatrovatelky v mojich výskumoch rôzne. Kým pre niektoré to bolo naozaj veľmi náročné, hlavne pre tie, ktoré mali menšie deti, staršie ženy v zrelom, preddôchodkovom či dôchodkovom veku to reflektovali veľmi pozitívne, najmä preto, že sa mohli osamostatniť. Príbehy na pracovisku, vzťahy so zamestnávateľskými rodinami aj samotná práca predstavujú veľa problémových aspektov. Ved' nie náhodou bolo napísaných niekoľko beletristických kníh, ktorých autorkami sú práve opatrovatelky a v ktorých píšú o svojich skúsenostiach (Van der Holland, 2018). Na tomto mieste by som chcela zdôrazniť dôležitosť toho, ako rodiny musia mobilizovať kapacity v prípade absencie žien. Pokiaľ má opatrovatelka manžela, úlohu preberá zväčša pri starostlivosti o mladšie deti on alebo starí rodičia, širšie príbu-

zenstvo. Stretla som sa aj s najímaním au-pair, zväčša dôchodkyň, ktoré sa starali o deti v predškolskom či školopovinnom veku v čase absencie matky. No stretla som sa aj s prípadmi, že ženy nechávali svoje deti od určitého veku samé, napríklad vo veku 9, 10 rokov pri občasnom dohľade príbuzných, susediek alebo kamarátov, takže pre niektoré opatrovatelky to bola skutočne veľmi náročná situácia.

Zo štúdia odbornej literatúry sa dozvedáme, že tento fenomén skúmalo viacero autorov. Akým spôsobom sa podľa teba zhodujú alebo odlišujú tieto zistenia na základe Tvojich vlastných výskumov od zistení iných autorov, ktoré sú uvedené v knihách zaoberajúcich sa touto problematikou?

Myslím, že platená práca v domácnosti, práve v oblasti starostlivosti členov a členiek týchto domácností, je naozaj veľmi široká oblasť a odborný záujem o tematizáciu rodu a transnacionálnej migrácie v posledných rokoch je veľmi dynamický. V kontexte úlohy starostlivosti v súčasných spoločnostiach, deficitov starostlivosti, pandémie, ale aj v súvislosti s regionálnymi a globálnymi nerovnosťami a súčasnou podobou kapitalizmu by sme mali rozlišovať aj tradície skúmania, respektíve počiatky záujmu o reťazce starostlivosti. Tie si treba predstaviť ako globálne prepojenia, keď sa v bohatších krajinách a v bohatších ekonomikách štrukturálne podmienený deficit starostlivosti rieši spôsobom, že rodiny si najímajú na prácu zvyčajne ženy z chudobnejších regiónov s menšími možnosťami, zväčša migrantky. U nich ale, v ich domácnostiach, tiež vzniká deficit starostlivosti. A tie si nezriedka najímajú ďalšie migrantky z ekonomicky menej rozvinutých krajín a na konci tohto reťazca je neplatená, neformálna starostlivosť. Nákup tejto služby si na konci reťazca nemožno dovoliť, vlastne preto sa hovorí o reťazení. Tieto výskumy pochádzajú práve z amerického prostredia. Pre mňa je v súčasnosti pomerne inšpiratívne, že v kontexte strednej Európy vidíme potrebu pozeráť sa na transnacionálnu cirkuláciu inak a dynamicky. Napríklad, že na poskytovanie starostlivosti sa odborne netreba pozeráť ako na polarizovanú, poskytovanú na dvoch koncoch kontinua. Práve naopak, transnacionálna cirkulácia starostlivosti prebieha kontinuálne, živo a neustále napriek hraniciam. Preto aj niektoré z týchto konceptov, ako reťazenie, nie sú úplne aplikovateľné v našom kontexte. Posilňovanie globálnych a regionálnych nerovností či vykorisťovanie je však podobné. Slovenské opatrovatelky, a to je zaujímavé, vlastne ostávajú aktívnymi členkami svojich rodín a domácností aj napriek tomu, že nie sú fyzicky prítomné. Cez využívanie povedzme technológií, internetu, rôznych aplikácií, veľmi často telefonujú, spolu rozhodujú v rodinných otázkach a pravidelne cyklicky sa vracajú. Čiže odborná literatúra v súčasnosti naozaj veľmi bohato rozpracováva túto tematiku a myslím, že aj vďaka stredoeurópskemu kontextu sa stále dozvedáme nové súvislosti.

To bola čiastočne aj odpoveď na moju ďalšiu otázku, teda aké sú podľa tvojho názoru riešenia daných problémov na individuálnej a celospoločenskej úrovni? Akým spôsobom by sa dali riešiť? A aký má táto téma aplikačný rozmer, teda ako by sa tieto zistenia dali využiť ešte v ďalších výskumoch alebo pri aplikovaní nejakých možných riešení do praxe v budúcnosti?

Práve migrácia za účelom poskytovania platenej starostlivosti je veľmi úzko spojená s takzvaným deficitom starostlivosti alebo s krízou starostlivosti a tieto problémy sú v súčasnosti naozaj tematizované veľmi často a prierezovo. Chýbajúca starostlivosť súvisí jednak so širšími demografickými trendmi, keď spoločnosti celkovo starnú a je to tak aj v prípade

Slovenska. Spoločnosť starne, zároveň aj napriek tomu, že došlo k vzniku dvoj kariérnych manželstiev, keď sa v rodinách do ekonomického zabezpečenia zapájajú ženy aj muži, nedošlo v rodinách k rovnocennejšiemu prerozdeleniu kompetencií v oblasti starostlivosti či už o deti, o starších dospelých alebo o ďalšie osoby, ktoré túto starostlivosť potrebujú. Vidíme to na Západe, ale do určitej miery aj na Slovensku. Navyše, pri súčasnej podobe kapitalizmu zodpovednosť za poskytovanie starostlivosti prechádza z pliec štátu skôr na jednotlivcov, rodiny a komunity. V kontexte Slovenska je úloha neformálnej starostlivosti, ktorú poskytujú zväčša ženy, veľmi veľká. A zároveň nám chýba aj primerané financovanie, podpora a vo všeobecnosti aj dostupnosť služieb, či už rezidenčných, keď hovoríme o starších dospelých, ale aj služieb a dostupnosť škôlok pre deti. Preto sa hovorí o kríze starostlivosti, je to veľmi dôležité a riešenia určite nie sú jednoduché. V súvislosti s migráciou opatrovateľiek sú tieto mechanizmy veľmi zaujímavé, a aby to bolo ešte komplikovanejšie, vstupujú do toho aj regionálne a globálne nerovnosti. Lebo aj opatrovateľky a ich rodiny potrebujú starostlivosť, ale kvôli ekonomickým problémom odchádzajú do zamestnania, aby riešili krízu starostlivosti v zahraničí, pričom vlastné deficit starostlivosti sa týmto odchodom na Slovensku ešte viac prehĺbujú. Myslím, že určite treba tematizovať tieto problémy. Musíme o nich hovoriť, musíme ich empiricky dokladať, približovať tieto príbehy. Antropológia a etnológia majú určite potenciál dať do povedomia dôležitosť tejto témy, lebo súčasná spoločnosť čelí naozaj mnohým problémom a toto je len jeden z nich. Myslím, že treba v týchto výskumoch pokračovať. Po prepuknutí pandémie vyšlo viacero publikácií, ktoré dávali do povedomia krízu starostlivosti, napríklad *Care Manifesto* od The Care Collective (2020) či *Care Crisis* od Emy Dowling (2021). Pandémia nám ukázala, akým dôležitým komponentom v našich životoch je starostlivosť, akú veľkú úlohu zohráva reprodukčná práca. Feministické teoretičky upozorňujú aj na potrebu nového diskurzu o starostlivosti, jej hodnote a úlohe. Naozaj by sa mali nedostatku starostlivosti viac prispôsobovať aj verejné politiky, rodinné systémy a malo by sa o tom viac diskutovať a tematizovať to. Starostlivosť je veľmi dôležitá, pre spoločnosť nevyhnutná a zároveň nie je dostatočne docenovaná. Nehovorím iba o opatrovateľkách v Rakúsku, ktoré teda zarábajú naozaj veľmi málo v porovnaní s priemernými mzdami na podobných pracovných miestach, ktoré určujú kolektívne zmluvy v Rakúsku. Ale týka sa to aj odmien opatrovateľiek a opatrovateľov na Slovensku. Čiže podľa mňa je veľmi dôležité tematizovať úlohu a miesto starostlivosti v spoločnosti a to, akým spôsobom sme ju schopní dôstojne zabezpečiť, ohodnotiť alebo naopak nezabezpečiť, aké majú možnosti rôzne skupiny obyvateľstva, aký k nej majú prístup. Som presvedčená, že v tomto ohľade majú etnológia a antropológia veľmi dôležité miesto a môžu k tomu veľa povedať.

Ďakujem veľmi pekne za rozhovor a prajem aj ďalšie pracovné úspechy v tejto oblasti, keď sa jej budeš venovať aj naďalej!

Referencie

- Bahna, M., Sekulová, M. (2019). *Crossborder Care: Lessons from Central Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Dowling, E. (2021). *The Care Crisis: What Caused It and How Can We End It?* London, New York: Verso.

Chatzidakis, A., Hakim, J., Litter, J., Rottenberg, C. (2020). *The Care Manifesto: The Politics of Interdependence*. Verso Books.

Leiblfinger, M., Prieler, V., Rogoz, M., Sekulová, M. (2021). Confronted with COVID-19: Migrant live-in care during the pandemic. *Global Social Policy*, 21(3) 490–507.

Rogoz, M., Sekulová, M. (2021). Labour mobility from Eastern European welfare states: Zooming in on Romania and Slovakia. In O. Ryndyk, B. Suter, G. Odden (Eds.), *Migration to and from Welfare States : Lived Experiences of the Welfare–Migration Nexus in a Globalised World*. IMISCOE Research Series (s. 105–121). Cham: Springer.

Van der Holland, T. (2018). *Sladký život opatrovatel'ky. Deväť rokov v Rakúsku*. Bratislava: Vydavateľstvo Koruna.

Wilsch, M. (2023). Cezhraničná cirkulácia slovenských opatrovateliek v Rakúsku počas pandémie na pozadí krízy starostlivosti. *Slovenský národopis*, 71(1), 42-60.